

Hariç'ten bir Kadro'cu ve Bir Sol-Kemalizm Örneği: Sadri Etem ve 'Türk İnkılâbının Karakterleri'

Mehmet ÖZDEN

Hacettepe Üniversitesi

ÖZDEN, Mehmet, Hariç'ten bir Kadro'cu ve Bir Sol-Kemalizm Örneği: Sadri Etem ve 'Türk İnkılâbının Karakterleri'. CTAD, Yıl 8, Sayı 15 (Bahar 2012), 151-172.

1933 yılı Avrupa için *intikamcı* Nazilerin *mağlup* Almanya'da iktidarı ellerine geçirmeleri gibi devasa bir sonuç üretti. Diktatörlüğün baharını yaşayan yaşlı kıtada genel resim böylelikle tamamlanmış oldu. 1929 iktisadi bunalımın menfi dalgaları küresel ölçekte sürerken, Türkiye Cumhuriyeti demokrasi eksikliği açısından Avrupa manzarasında bir istisna oluşturmuyordu. Türk Tek Parti rejimi ile Avrupa diktatörlükleri arasında farklılıklar ve benzerlikler katalogunu irdelemek ilginç bir mecraya girmek olur. En genel benzerlik, tek partili, tek şefli iktidarların muhalefete meşru bir statü tanımama yönündeki ısrarlarıdır. 1930 da Şef'in izniyle Türkiye'de üç ay kadar süren serbest bir fırka denemesi, traji-komik bir istisnadır. Bir diğer benzerlik fikir yerine projeye –alman ırkını arındırma projesi, proleter buğday projesi, beş yıllık kalkınma planı gibi- iman edilmesidir. Türk inkılâbına bir fikir kazandırmak bu yüzden 1932 de Kadro dergisini çıkaranların ortak özlemiydi. Keza onlardan on yaş daha genç hikâyeci Sadri Etem(1900-1943)'in Devlet matbaasında basılan *Türk İnkılâbının Karakterleri* (1933) kitabını yazmasında da gerekçe aynıydı. Her iki kemalizm yorumunda da tarihi maddecilik ve ekonomizm ağırlıklı sol bir perspektif egemendi. Bu sol perspektif, reel olarak devletçiliğe tekabül ediyor ve liberalizmden ciddi bir hoşnutsuzluk duyuyordu. Sol terminolojinin yanı sıra Etem, Türk inkılâbında teokratik-skolastik bir eski rejimden kurtuluşu, milli-asri bir devleti, toprak ağalarını kronik iktidarına son verişini görmekteydi. Bu yüzden Sadri Etem'in kitabını 1960 larda *Yön ve Devrim* dergilerinde yeniden nükseden sol-kemalizmin ilk örneklerinden saymak gerekir.

Anahtar Sözcükler: Sadri Etem, Kadro, Türk İnkılâbının Karakterleri, Sol Kemalizm

ÖZDEN, Mehmet, An Outsider From the Journal "Kadro" & An Example on Left-Kemalism: Sadri Etem and his "Characteristics of Turkish Revolution". CTAD, Yıl 8, Sayı 15 (Spring 2012), 151-172.

The year 1933 caused a devastating result for Europe such as the *revanchist* Nazis' coming to power in *defeated* Germany. Thus the main picture was drawn in the old continent where the dictatorships had been recently developing. Turkey was not an exception as depriving of democracy in this picture where the global negative effects of the Great Depression of 1929 still continued. A comparison of Turkish single party regime and the European dictatorships would be interesting to analyse. Their main similarity is their resistance on not recognizing a legal status to the opposition figures. The attempt of establishing a free party, ended within three months, is a tragicomic exception of that. Another similarity of them is their belief in projects rather than thought such as purification of the German race, production of "proleterian" wheat, five-year development plans and so forth. This is for the reason that the main desire of the journalists of "Kadro" was to to doctrinize the Turkish revolution. This is also for the reason that the story-writer Sadri Etem (1900-1943), who was ten years younger than others, wrote his book entitled *Türk İnkılabının Karakterleri* (1933) and it was published in the government printing house. Both Kemalist comments dominantly contain historical materialism and a left perspective mainly on economism. This left perspective indicates the policy of state control in real terms and is harshly against the liberalism. Apart from this left terminology, Etem saw the Turkish revolution as a salvation from an old theocratic-scholastic regime, end of chronic power of landlords, and establishment of a national-modern state. For this reason it is possible to see Sadri Etem's book as one of the primary examples of left-Kemalism emerged in 1960's in journals such as *Yön* and *Devrim*.

Keywords: Sadri Etem, Kadro, Characters of Turkish Revolution, Left-Kemalism

'Osmanlı imparatorluğu bir serhatte doğdu, bir serhatte can verdi. Onun insanı belinden tutup tarihin ortaçağına zincirle bağlayan heybetli kale bedenleri ve imparatorluk tarihinin yalçın, sarp ve aynı zamanda kutsi tepeleri artık ayaklarımızın altında bir çakıl, bir taş parçası gibi her adımda biraz daha gömülüyor, biraz daha ufalanıyor. İmparatorluk, Söğüt'le Sakarya arasında ömrünü tamamladı. İmparatorluğa karşı, Türk milleti de tıpkı büyük imparatorluktan ayrılan diğer mazlum milletler gibi mücadelelere girdi' (Etem 2007: 65)

'Rayda bir tılsım var: Meçhulleri keşfediyor. Ray nereye uzanırsa, lokomotif nereye sesini işittirirse orada bir kıvılcıktanma oluyor. Sanki lokomotifin düdüğü çağdaş bir İsrail borusudur. Anadolu yaylasında Ashabi Kehf mağarasında uykuya dalmış gibi medeniyete ve tekiğe gözlerini kapayarak uyuklayan tarlalar, köyler, kasabalar gerinerek ve silkinerek ayağa kalkıyor.' (Etem 2007: 90)

Giriş: Şehir, Siyaset ve Fikir

Selanik 1923 yılında Ankara'dır; Ankara'dadır. Bu metafor, bir imgeyi ve o imge bir gerçekliği harekete geçirir. En gerideki gerçeklik, Cumhuriyet'in Selanik merkezli bir okumaya izin vermesidir. Bu açıdan, Selanik; 'barut öksüren'

İttihatçıların gayri resmi başkenti, herkesin ve hiç kimsenin şehri artık sadece Yunanlıların olduğu 1912 den sonra bile şimdi Ankara'da devlet olan eski Türk sakinlerin hatıra ve farkındalıklarında yerini korudu. Zira Selanik, öncelikle ikirciksiz kozmopolitizmi, sokağa taşmış bar ve tavernaları, cins-i latifin kaç-göç olmaksızın seyran etmelerine izin veren caddeleri ile neşenin kamusal aleniyet içinde teşhir ve teşhis edildiği bir açık şehirdi.¹ İkinci olarak kozmopolit açık şehrin kapalı odalarında, karanlık dağlarında gizli merasimlerle girilen komiteler, o komitelere bağlı eli tetikte çeteler ve hepsinin ardında 'içtimai ve milli dava'lar vardı. Selanik milliyetçiliğin, sosyalizmin ve komiteciliğin de kentiydi. Ayrıca şehir-i mezkur, yeni kamusal alanı etkilemek üzere fikriyat ve neşriyat meraklısı genç kalemleri de barındırmaktaydı. Kısaca birbirini telif ve/ya tekzip etme ihtimalleri her zaman varit olan Selanik kompozisyonu değişik ölçülerde Cumhuriyet'e, Ankara'ya, Türkiye taşrasına taşındı. Zaten bâni Mustafa Kemal Paşa Selanikliydi; onun büyük ölçüde doğduğu şehirden edindiği medeni görgü, Ankara Palas, vals talimleri, Marmara Havuzu, şapka olarak devletin asrılık programına dönüşmüştü. Böylelikle resmileşip cebrileşen beğeniler kümesi zımnen Ankara için taşra sıkıntısının çaresi² ve İstanbul'un, Bizans'ın kozmopolit-otantik modernliğinin³ de alternatifiydi. Ancak zevk, komite/siyaset ve fikir; mezkûr Selanik triosunun iç hiyerarşisi, kendiliğinden bir diyalektik tarafından değil biçim değiştirmiş yeni komitenin hegemonyasında tanzim olunacaktır. Selanik komitesi -İttihat ve Terakki- birçok kişidir ve yer yer açık şiddet kullanır; buna mukabil Ankara komitesi tek kişidir -Mustafa Kemal Atatürk- ve suikast yerine İstiklal Mahkemesi ve Takrir-i Sükûn gibi görece formalist-legalist yapılar içinde *siyaset* yapar. Bir önceki dönem, Yakup Cemil'in doğal anarşizminden müştekidir, oysa şimdi Kılıç Ali İstiklal Mahkemesi kürsüsünde kalem kırmaktadır.

Diğer yandan her iki komite de politik aktivizmin fikirsiz, kalemsiz olmayacağı yönünde kesin yargılara sahiptirler. Fikir 'Hürriyet' döneminde

¹ Benzerlerine sair İttihatçıların anılarında da rastlanır türden canlı bir Selanik tasviri: '*Beyaz Kule ile Sabri Paşa caddesinin karşıyak noktasında Olympus gazinosunun önü, harikulâde güzel bir ritim ile denize varır. Bu muhteşem binaların altında sayısız gazinolar, sinemalar, kafeşantalar, barlar sıralanmaktadır. Masalara oturanlar bir taraftan denizi, güneşin muhteşem grubunu, diğer taraftan da caddeden bir aşağı bir yukarı gruplar halinde gezinen genç mekteplileri, aileleriyle beraber akşam seyranına çıkmış genç kızları ve güzel şık hanımları seyrederdilerdi Olympus gazinosunun biraz gerisinde Yonyo adını taşıyan gazinoya genç İttihat ve Terakkiçi zabitan müdavimdi.*' Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, (anlatan Galip Vardar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960, s. 46-47.

² Galip Vardar'ın Selanik'i ne kadar şenlikli ise Refik Halid'in II. Meşrutiyet Ankara'sı o kadar bedbindir: '*Tepeden bakınca tuhafıma gittiydi: Sanki devden ırgatların mamuttan katırlara yükledikleri çatlak kerpiç ve çürük kereste yükünü getirip yanık suratlı, yalçın, başın bir tepenin altına istif etmeden, acele boşaltmışlar...(.) İnsan böyle bir şehrin karşısında bir ezginlik, bir dünyadan bezginlik, bayatın tatsızlığına, biçliğine bir inanış, bir iman ediş duyar.(.) Şehirsizlik, Şarka, bedbinlik felsefesinin mucidi yapmıştır.*' Refik Halid Karay, *Delî*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 32.

³ İstanbul modernliğinin sivil sergüzeşti için bkn, Hakan Kaynar, *Projesiz Modernlik: Cumhuriyet İstanbul'unda Gündelik Fragmanlar*, İstanbul, 2012.

hürriyetten daha fazla yararlanmakta ve bir yarısı ideolojik, diğer yarısı ise akademik olmak üzere –Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Yusuf Akçura örneklerinin gösterdiği üzere-sistematikleşmektedir. Cumhuriyet döneminde ise fikir siyasetin, siyaset ise Mustafa Kemal'in şahsında temerküz eder; fikir propagandaya dönüşür. Meşrutî dönemde siyasi (ve sistematik) fikrin adresi ise Türkçülük iken 1930 lar Türkiye'sinde benzer misyonu bolşevizmden mülhem Kadro'cular üstlenir.⁴ Onlar marksizmin iç bütünlüğe sahip kavramlarını, kemalizmin aktüel-politik gerçekliğine bir anlam katmak adına seferber ederler. Onlarda fikir, CHP'de iktidar vardır; fikir verecekler iktidar temin edeceklerdir. Muhtemelen CHP'den, İttihat ve Terakki'nin Ziya Gökalp'e verdiği statüyü bekletiler. Beklentileri gerçekleşmedi ancak Kadrocuların Gökalp'e saygıları eksilmedi, bu saygı sureta sosyalizmden *sapma* gibi gözükabilir; ancak suyu arayanlar suyu bulduklarında milliyetçi ve sosyalist pınarlar zaten birbirine karışmıştı. Sosyalist milliyetçiler, Kemalist siyasal gerçekliği tecrübe ettiklerinde, ilkin tevkifata uğradılar, terbiye edildiler ve sonuçta kemalizm ve sosyalizmin, uzak ata olarak Aydınlanma mirasından beslendiklerini keşfettiler. Üstelik 'ötekini siyasal hakları' gibi demokratik dile bigânelikleri ortaklık arz ediyordu, söze 'üretim ilişkileri-kapitalizm, sınıflar' diye başlayan sosyalizm ile '(asrî) Türk' gündemli Kemalizm muasırlaşmak temelinde geçici bir mutabakata vardı ve *Kadro* yayınlanabilirdi. Netice, evrensel bir ideolojinin tikel bir örneğe uyarlanması, özde milliyetçi biçimde sosyalist toplumda anti-demokratik bir fikriyat doğurur. Kadro'cuların Galiev'den mülhem mazlum ülkeler enternasyonalizmi bir ham hayaldi; zira bunu sadece Enver Paşa tecrübe edebilirdi, o da zaten sahneden-hayattan çoktan çekilmişti. Netice de sistematik fikrin iki ismi, Türk Ocakları ve Kadro kapatıldı; başkanları Hamdullah Suphi ve Yakup Kadri *Zoraki Diplomat*lığa mahkûm edildiler; hapsedilmediler gerçi ama uzaklaştırıldılar, ocakları ve dergileri kapatıldı.

Türk tek partisinin kamusal alanı takibe maruz bırakmasının daha şedit örnekleri de mevcuttu: Said-i Nursi'nin imana yönelik pozitivist tehdide karşılık yeni me hazlarla desteklenmiş dinî bir epistemoloji kurma çabasının başına gelenler, Darülfünun tasfiyesi, Marksizmden ziyade romantizme yakın duran Sabahattin Ali'nin öldürülmesi vs. Ancak gene de Türk siyasetine egemen olan otoriterlik ile kâmil ifadesini Nazi Almanya'sı ve Stalin Rusya'sında bulan totaliterlik arasında kimi farklılıklar vardır.

Bu farklılıklar ilkin, sosyal gelişme farklılığından neşet ediyordu; Türkiye düşük endüstri kapasitesiyle; devleti 'modern', halkı köylü bir sosyolojiyle malul olduğu içindir ki, hükmetme alan ve araçları sınırlı kaldı. Cumhuriyet halkçılığının eşrafı hedef almak yerine onunla işbirliği yapmasının bir sebebi bu

⁴ Kadro hakkında bkz. Temuçin Faik Ertan, *Kadro'cular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1994. ve İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü, Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003.

olmalıdır. Üyeleri daha genç ve yeni bir halkçılık havuzu, Köy Enstitüleri ile denenir. Sosyolojik zaafiyetin Türk Leviathanı'nı zayıf düşürmesinin bir diğer eseri de, parti-devleti yerine devlet-partisinin sahne almasıdır. Zira devlet kadim, parti nev-zuhur olandır; dahası yeni olan parti, devlet memurlarının politik örgütüdür. Kısaca, strüktürel olan konjonktürel olanı etkilemiş ve belirlemiştir. Bütün bu amiller CHP'nin hiçbir zaman Nazi örgütünün devlet ve topluma egemen olması gibi kapsamlı bir hegemonya tesis edememesini ve ayrıca Türk memur halkçılığının limitlerini de açıklar. Keza memur-egemen Türk eliti, cumhuriyetçi-modern üst söylemine karşılık, reel-politik düzlemde devletçi kadim pratikleri file geçirir. 'Havuç-sopa' siyaseti zaten Osmanlı patrimonyalizminin bagajıdır. Eleştirel söylem 'cumhuriyetçi sopa'nın kötülüklerine yoğunlaşır. Oysa önde gelen şair ve ediplere mebusluk, sefirlik verilmesi, aferistler, eski zaman ricalinin konaklarını andırır Çankaya sofraları tertip edilmesi vs. 'cumhuriyetçi havuç'un ihmal edilememesini hatırlatır. Esasen mesele, cumhuriyetçi nomenclaturanın demokrasi, islâm ve sosyalizme dair açık kusurlarına rağmen, bu farklılık kümelerinden insanları etrafında nasıl toplayabildiğidir. Cumhuriyetçi elbise altında patrimonyal ödül -maaş, mevki, Ermeni, Rum gayrimenkullerinin parti kodamanlarına tahsisi – ve ceza sistemi gibi iktidar teknikleri dışında, hangi saiklerin çalıştığı önemlidir. Rifat Börekçi, Fevzi Çakmak, Şemseddin Günaltay gibi 'işbirlikçi'dindarlar, acaba devletsiz bir dini, *lâ-dini* bir devlete mi tercih ettiler? Türkçüler, üstadları açıkça 'İslamlaşmak' düsturunu telaffuz ettiği halde, bu ilkedden Orta Asya steplerinin hatırına mı vazgeçtiler? Aleviler, ocakları Şeyh Said isyanının ardından, ikinci kez söndürüldüğünde Kemalizmim laikliğinde Sünni tahakkümün dışında bir necat kapısı mı buldular? Hilmi Ziya ve arkadaşları, Kemalist devrimin şahsında ortaçağ skolastizminden Türk rönesansına geçişin müjdesini mi gördüler? Sadri Etem ve Kadrocular, tarihin yasaları, burjuva devrimi gibi sosyalist jargonun somut karşılığını Türk inkılabında bulmakla ideolojilerinin mi kurbanı oldular? Bütün bu sorulara verilecek 'evet' cevapları, kemalizmin *fikirsizliğinin* aslında onun lehine çalıştığını gösterir. Diğer yandan Türkçülükten İslamcılığa, İslamcılıktan sosyalizme bütün bu cereyanlar çağın idrakini yakalamak manasında modernildiler; kendilerine özgü içerikler geliştirmişlerdi. Türk Tek Parti rejimi otoriter veçhesiyle onları ya Kemalist kodlarla uyumlu cümleler kurmaya zorlayarak kendileri olmaktan çıkardı ve/ya edebiyata mahkum etti. Artık herkes Kemalist ve şairdi.

Selanik hikâyesine gelince, son acıklıdır; Komite hegemonyasını kurar; açık şehir kapalı bir rejim doğurur.

Bir Adam: Sadri Etem (Ertem)

Selanik’li karı koca Sabiha⁵ ve Zekeriya Sertel’lerin *Resimli Ay* mecmuasında Nazım Hikmet’in *Babr-i Hazer*’inin diyalektik materyalizm açısından tefsiri yayınlanır (1928):

‘Babr-i Hazer, modern tekniğin bugün için erişebildiği en yukarı zirvedir, Babr-i Hazer’de diyalektik materyalizmin şüireştiğini görüyoruz..

..Malumdur ki , diyalektik materyalizm muayyen bir ‘Cihan anlayışı’ tarzıdır. Şimdiye kadar diyalektik materyalizmi izah için, idealist diyalektikçi Goethe’nin Faust şüirinden parçalar alıyorlardı. Bugün Türkiye’deki diyalektik materyalistler için, kendisi de bir diyalektik materyalist olan bir şairden, Nazım Hikmet’ten bir numune almak mümkündür. Mevlana Celaleddin Rumi’nin tasavvufu idealizmden başka bir şey midir? (..) İdealizmin şüirde yeri var da, diyalektik materyalizmin yeri yok. Bu ne laf?’⁶

Türk ve dünya şüirinin bu çüretkâr yorumunun altında Sadri Ertem’in imzası vardır. Tahir Alangu’nun hikâye ve roman antolojisinde ona aşağıdaki satırları ayırır, çünkü o iki branşta da eserler vermiştir:

‘1898 yılında İstanbul’da dünyaya geldi. Büyük babası, Mevlevî şairlerinden Hasbî Dede, Kütahya’nın Emet Bucağından çıkmıştı. Babası binbaşı İbrahim Edhem Bey’le Anadolu ve Rumeli’nin bazı yerlerini dolaştı. Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul’a geldiler (1908). Üsküdar Askeri Rüştiyesi ve Üsküdar İdadî’sinde okuduktan sonra İstanbul Darülfünun’u Felsefe Bölümünden mezun oldu (1920). Bu arada, Birinci Dünya Savaşı’na (1914-1918) yedek subay olarak katılmış, İstiklal Savaşı’nda Ankara’da Hâkimiyet-i Milliye ve Yenigün gazetesinin başyazarlığını yapmıştır (1924-1925). Muhalefet yaptığından ve bir karikatür üzerine, takrir-i sükân kanunu gereğince gazetesi kapatılarak Şark İstiklal mahkemesine sevk edilmiş ve beraat etmişti. Bundan sonra daha mutedil bir yolda yürümüş, bu tarible ölümü arasında, başta Vakîf gazetesi olmak üzere, yayınlanan gazetelerin birçoğunda hikâyeleri ve yazıları çıkmıştır. Ankara ve İstanbul’un çeşitli okullarında bir müddet felsefe öğretmenliği yaptı. Kütahya’dan milletvekilliği yaptığı sırada Matbuat Umum Müdürlüğü müşaviri idi (1939). İki seçim devresinde bu yerden

⁵ Sabiha Sertel’in hatıralarını topladığı *‘Bir Roman Gibi’* aslında Türk solunun Kemalizm’le kurduğu sakıncalı ilişki hakkında pek çok ipucu barındırır. 1924 yılına ilişkin yazdıkları bunun açık bir ifadesidir: *‘Muhalefet yalnız basında değil, mecliste de artmıştı. Yapılan değışmelerden sonra başı dönen gericiler Atatürk’ün hamlelerine karşı cephe almışlardı.(..)Anayasa değıştirildi. Nispeten demokratik bir anayasa meclisten geçti. Fakat toprak reformu, işçi haklarının korunması bu anayasada yer almadı. ..Din teşkilatı adına ne kadar kuruluş varsa hepsi bir hafta içinde yıkılmış bulunuyordu.*

..‘Resimli Ay’ ileriye doğru atılan bu adımları, makalelerle ele alıyor, övüyordu. Resimli Ay’n tenkitleri, demokrasinin yanlış uygulanmasına karşı idi. Devrimin daha yerleşmediği, gerici muhalefetin geliştiği bir devrede bu tenkitler doğru muydu? Belki değildi. Fakat biz, demokratik bir rejimin kurulmasını bütün samimiyetimizle istediğimiz için noksanları göstermek istiyorduk. Gericiler basında ve mecliste baş gösteren muhalefet ise bu yeni atılan adımlara karşı idi.’ Sabiha Sertel, Roman Gibi, Ant yay., İstanbul, 1966, s. 102-103.

⁶ Sertel, *Bir Roman Gibi*, s.135-136.

*milletvekili çıkmış, hiç evlenmemiş, kız kardeşiyle birlikte yaşamıştır.12 Kasım 1943 de Ankara'da kalp krizinden ölmüş, orada gömülmüştür.*⁷

Mevlevi dede, zabıt baba ve felsefe tahsilli gazeteci-muharrir, öğretmen-mebus oğul. Öykü yazarı oğlun hikâyesi, meşrutî rejimin İttihatçı zoruyla ilan edildiği 1908 tarihiyle buluştuğunda o henüz 10 yaşındadır. Dolayısıyla bütün bir kuşağı etkileyen Jün Türk *fesatçılığına* yaşı, nüfuz kâğıdının yeniliği yet(iş)mez. Subay babanın askerliği, oğulda devam etmez, sadece askeri Rüştîye ve Harb-i Umumide yedek subaylıkla sınırlı kalır. Havuç-sopa siyasetini, sopası az havuçu daha fazla olmak üzere tadar. İstiklal Mahkeme'sinde yargılandıktan sonra, Alangu'nun ifadesiyle '*daba mutedil bir yolda*' yürür ve o aheste yürüyüş onu menzile; milletvekilliğine ulaştırır. Keza 1933'te açılan 10. Yıl müsabakasını *Türk İnkılâbının Karakterleri* kazanır ve kitabı Devlet Matbaası'nda basılır. Belki de bu kitap hakkındaki şüpheleri izâle eder. Eski payitahta doğup yeni başkentte 45 yaşında ölen Sadri Etem inkılâpçı ve büyük kısmı önceden gazetelerde de tefrika edilen bir hikâye, dört roman, iki yolculuk, bir edebiyat, yedi sosyoloji-iktisat kitabı ile, bilhassa bir yazı makinesidir. Alangu onun öykücülüğünü tasvirinde tarihi maddeci-kemalist bir Ahmet Mithat Efendi portresi belirir:

'Türkiye'de kapitülasyonlar, yabancı sermayenin koloni metodlarıyla yerli halkı sömürüşü, köylü ve işçinin patron ve tüccar elinde ezilişi, yerleşen endüstrinin orta çağ hayatı yaşayan köyler üzerinde etkileri, halk ve köylünün gerçek durumu karşısında aydınların güllünç davranışları, fabrika hayatında işçiyi ezen kötülükler, usta ve işçi çekişmeleri, bürokratik devlet nizamının güllünç yönleri, sarıklı ve medreseli zümrenin yeni devletin laik

⁷ Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman*, Antoloji, Cilt:1, İstanbul, 1968, s. 63-64. Behçet Necatigil, onun doğum tarihini 1900 olarak verir. Fazla olarak Gazi Terbiye Enstitüsü'nde sosyoloji ve felsefe hocalığı yaptığından, Matbuat Umum Müdürlüğü, Memleket İşleri Müşaviri iken Kütahya milletvekili seçildiğinden bahseder, fakat İstiklal Mahkemesinde yargılanmasından söz etmez: Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık yay., İstanbul, 1960, s. 66. Sadri Etem, 7 Haziran 1925 tarihinde reisi Mazhar Müfit, savcısı Süreyya bey ve merkezi Diyarbakır olan Şark İstiklal Mahkemesi kararıyla, Şey Sait'i cesaretlendirdikleri gerekçesiyle açılan (diğer gazeteciler Eşref Edip, Velid Ebuzziya, Abdülkadir Kemali, Gündüz Nadir beylerle birlikte) davaya dahil edilir. 11 Temmuz günü tutuklanarak Elazığ'a sevk edilir. Sadri Etem, o vakitler kendisi gibi tevkif edilen, Fevzi Lütfi ve İlhami Safa beylerle Son Telgraf gazetesinin ortaklarından. Bu tarihten önce, 6 Mart 1925 de ise, hükümet Takrir-i Sükûn kanununun verdiği yetkiyle Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Sebülürreşad gibi mevkuteleri kapatır. Bir ay kadar sonra bu listeye Hüseyin Cahit bey ve Tanin gazetesi de eklenir; Tanin kapatılır, H.Cahit Çorum'da müebbet nefye mahkum edilir. Ahmet Emin ve ortağı Ahmet Şükrü beylerin Vatan gazetesi ise o sıralar yayını sürdürdürebilen yegane gazetedir. İsmet Paşa hükümeti onlardan Terakkiperver partinin kapatılmasını destekleyen yazılar ister fakat Vatan gazetesi bu talebi yerine getirmez. Bunun üzerine o sıralar Elazığ'a taşınmış olan Şark İstiklal Mahkemesi Vatan'ı kapatır (12 Ağustos 1925) ve sahipleri Ahmet Emin ile Ahmet Şükrü beyler haklarında tutuklama kararı çıkarır. Bunun için bkz. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1944*, Cilt 3, Rey yay., İstanbul, 1970. s. 164 -172. ve ayrıca Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Yurt yay., Ankara, 1981, s. 142-143. Gazeteciler birer gözdağı olan bu muamelelerden sonra, Gazi'ye özür mahiyetinde telgraflar çekerek affedilirler!

*tutumu karşısındaki direnişleri, bunların iç yüzleri, büyük endüstri ve fabrika karşısında küçük atölyelerin çöküşü, İstanbul kâulhanbeylerinin yaşayışı..'*⁸

Uzun öykü temaları aslında sadece Sadri Etem'in tekil ideolojisinin çeşitlemeleridir: o bir modernisttir; endüstriyel kapitalizm ve mağdurları ile Türk inkılâbı ve onun 'sarıklı ve medreseli' düşmanları o modernizmin çeşitli katmanlarıdır. Bürokratik devlet nizamının gülünç yönlerine ve işçi haklarına yönelik dikkati o modernizmin içinde bir eleştiri barındırdığını da gösterir. Ancak bu kısmi eleştiri, Etem'in, Türk inkılâbında modernleşme tahayyülünün somut karşılığını görmesine engel oluşturmaz. Nitekim Alangu, onu zamanın, inkılâbın bir kahramanı olarak tasvir eder:

*'..onun sanatında iyice beliren en önemli özellik, Cumhuriyet çağının, devrimlerinin, o yeniden kuruluş günlerinin başlıca ilkelerinin propagandasını yapan hikâyeler yazmış olmasıdır. Bunlar, tek parti devrinin başlıca vasıfları, ekonomi planlaması, devletçi ekonomi, okuma yazma seferberliğini anlatan devrimci ve hamleci devlet idaresinin amaçlarına uygun eserlerdi... O devir hikâyecileri arasında bu özellikleri taşıyan yalnız o idi.'*⁹

Sadri Etem 3 yıl sonra bu kez 'devlet idaresinin amaçlarına uygun' yeni bir kitap daha yazarak, Türk İnkılâbını yorumlayacaktır.

Bir Kitap: *Türk İnkılâbının Karakterleri*¹⁰

Özne-metin- tarihi bağlam diyalektiği esasen fail öznenin bir bağlam içinde metin oluşturmasını merkeze alır. Özne, kendi özneliği mahfuz kalmaz şartıyla bile, toplumsaldır ve tarihi ve aktüel bağlamla etkileşim içinde kendini inşa eder. Bu açıdan metin-eser, öznenin bağlamla kurduğu ilişkinin dışı vurumu, temsili, sayılmak icap eder. Sadri Etem'in *Türk İnkılâbının Karakterleri* başlıklı kitabının analizinde, metnin, öznenin bağlamla kurduğu ilişki içinde nasıl oluştuğuna cevap aranacaktır.

İlkin *Türk İnkılâbının Karakterleri* Kemalist bir metindir, Türk inkılâbının tebcil eder. Fakat müellif bunu, şairane bir övgü, abartılı bir tapını tarzında yapmaz. Dönemin benzer kitaplarında Gazi methiyesi ' insanlığı şaşırtacak bir Şüphesiz o bir karşı devrimci değildir. Ancak onun inkılâpçılığı teorinin içinden yapılır ve dolayısıyla sistematiktir.¹¹ O teorilerden biri (tarihi-diyalektik) maddeciliktir. Başka bir ifadeyle, o Türk inkılâbı gibi-pekâlâ başka türlü de

⁸ Alangu, *age*, s. 68.

⁹ Alangu, *age*, s. 68.

¹⁰ Sadri Etem, *Türk İnkılâbının Karakterleri*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933. Bu çalışmada kitabın ikinci baskısı kullanılmıştır: Sadri Etem(Ertem), *Türk İnkılâbının Karakterleri*, 2. Baskı, Kaynak yay., İstanbul, 2007.

¹¹ Diğer yandan bir fikir sistematigi içinden konuşmak o kişiyi dogmatizme komşu yapabilir. Bu Sadri Etem'in 1930 Serbest Fırka'sı için yazdıkları için de geçerlidir: Ona göre bu partiyi, şeiatchılar, emperyalistler, işbirlikçi ekalliyetler ve ithalat komisyoncuları desteklemektedir. 22 Teşrin-i evvel 1930 tarihli Vakit'ten aktaran Tunçay, *age*, s. 272.

yorumlanabilme ihtimal ve imkânı olan- bir tarihi olgular kümesini, maddeci nazariyatın içine yerleştirir. Maddeciliğin yanına milliyetçilik ilave eldir. Bu durumda Türk inkılâbı edebiyatın değil fikriyatın malzemesi olur; doktrinleştirilir. Gene de onun inkılâbın hikâyecisi olmasından neşet eden lügat düşkünlüğü fikriyatın içinde dolaşımda kalır. Türk İnkılâbına fikir vermek zaten Şevket Süreyya önderliğinde 1932 başından beri yayınıını sürdüren *Kadro* dergisinin maksat ve mesleği idi. 1900 doğumlu Sadri Etem, 1890 lar kuşağını oluşturan Kadroculardan bir on yaş kadar küçük ve mezkûr derginin yazarları arasında yer almasa da fikir itibarıyla hariçten bir Kadro'cudur ve onlar gibi maddeciliği kemalizmin emrine verir. Nitekim *Vakit* gazetesinde ilk üç sayısı yayınlanan dergi için '*Kadro, Tek Fikirde Beş Adam*' (30 Mart 1932) başlıklı bir destek makalesi yayınlar.¹² Kimi Kadroculardan farklı olarak TKP ile organik bağı olmamış ve dolayısıyla 1927 komünist tevkifatında tutuklanmamışsa da, daha önce belirtildiği gibi, Türk gerçeğinden o, 1925 Şark İstiklal Mahkemesinin listesine girmek suretiyle tanışmış ve bu tanışıklık onu tıpkı Kadrocular gibi inkılâbın emrine girmeye sevk etmiştir. Bu yüzden 1933 tarihli *Türk İnkılâbının Karakterleri*, müellifin Kemalist halini yansıtır ve nitekim daha sonra mebusluk gelecektir.¹³

Sadri Bey ilk satırda şöyle yazar: '*Siyaset benüz doktorluk, kimyagerlik veya mühendislik gibi pozitif bir ilim tekniği haline gelemedi.* ' Ayrıca zaten siyasetçi şair ve kahraman gibi bir şeydir; bir milletin içten gelen hamlelerini gösterir. Makbul ve başarılı siyasetçi, teorisyen değil, okuryazar bile olmasa da kitlenin ruhunu sezen kişidir. Kısaca ilim birtakım faydalı neticeler meydana getirmektedir, ancak bir cemiyet ilmi mevzu belki yarın demek gerekir. '*Kâinat hakkında idraklerimizi tamamlayan, cemiyetin kanuna tabi oluşunu ileri süren teoriler daha çok gençtir... Filozoflar ve felsefe mektepleri, cemiyeti izah eden tarzlar vardır. Fakat bunların birer siyasetname*

¹²Vakit' den aktaran Tekeli, İlkin, *age*, s. 178.

¹³F.Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910-1960*, (İstanbul, 1967), kitabında 1899 doğumlu ve Sadri Etem gibi Darülfünun Felsefe bölümü mezunu arkeolog ve sanat tarihçi Prof. Remzi Oğuz Arık'ın 1951 tarihli 'Türkiye'de Komünizm' makalesini iktibas eder. Yazı, 'komünistlerin gizli taktikleri' üzerine yoğunlaşır ve bu arada Sadri Etem'in ismini de zikreder. Ona göre İsmet Paşa'nın solculara paye vermesi onun sosyalistliğinden kaynaklanmamaktadır: '*Şevket Süreyya ve arkadaşlarına verdiği paye, komünizme alet olmaktan ziyade ona karşı gelmek endişesiyle yapılmıştı. Sadri Etem mebus yapılırken elbette İsmet Paşa ondan millî emniyet, barıcı politika adına bazı faydalar sağlamayı ummuştu.*' Tevetoğlu, *age*, s. 462. Arık'n bu ifadesinden Sadri Etem'in sanki sol içinden bilgiler sağladığı ve onun Türk -Sovyet dostluğu açısından önemli bir isim olduğu çıkarılabilir. Arık yazının devamında, devlet içindeki sosyalistlerin nüfuzunu CHP'nin ideolojisizliğine bağlamaktadır: '*Halk Partisi, kurtuluş savaşlarından uzaklaştıkça, Kuva-yı millîye rubundan tamamen sıyrıldı. Hatta parti müdafası bile olmayan bir (şahıslar ve menfaatler) cemiyeti haline düştü. Bu cemiyette, fertlerin menfaatine, idarecilerin keyfine dokunmamak şartıyla her türlü düşman, yadırgı ideolojilerin bem sahibi, hem tabrikçisi, hem yayıcısı olmak mümkün hale girdi. Partiyi kuranların ortaya koyduğu prensipler çok genişti, enine boyuna çekilebilirdi?*' Tevetoğlu, *age*, s. 462. Görüleceği gibi muarız da olsalar, sağ ve sol kanatlar CHP nin renksizliğinden ortaklaşa müştekiydiler.

olmaktan daha başka meziyeti yoktur. Siyaset sahasında bu kocakarı ilaçlarından medet uman insanlar hakikatle karşılaştıkları zaman apışıp kalmışlardır.' (Etem 2007: 25-26)

Kitabının ilk sayfalarına hâkim olan karmaşık cümleler bir nazariyat adına konuşan yazar için çelişkidir; çünkü o bu satırlarda anti- pozitivisttir, doğa ilimlerindeki gibi müspet bir cemiyet ilminden şüphe duyar, teoriyene değil, halk adamına, teoriye değil hayata bakar.¹⁴ Nitekim bir teori adına konuşurken teori düşmanlığı yapmak kitap boyunca varlığını sürdürür. Ve sonra yöntemini açıklar: *"Okurlar bu sayfalarda 'Nasıl olursa daha iyi olur' yerine 'Bunlar nasıl oldu?' sorusunun cevabını bulacaklardır. Kendi tasavvurlarımızı değil, Türkiye Cumhuriyeti inkılabının hangi şekillerde gelişmekte olduğunu inceleyeceğiz."* (Etem 2007: 27)

'Teoriler ve İnkılâplar'la kitabın ilk bölümü başlar. Yazar nedense teori ve hayat arasında gördüğü zıtlığı bu bölümde de sürdürür. Oysaki hayat ve fikir arasında birincisinin lehine bir beyanda bulunmak da bir fikirdir. Muhtemelen yazar materyalist müktesebatı ile idealizm ve materyalizm arasında gördüğü antagonizmayı 'teori ve hayat' kavramlarına tercüme etmektedir. Nitekim ilk cümlesi şudur: *'Her cemiyet inkılâbı gibi, Türkiye'nin toplumsal hareketleri ve ihtilali bir filozofun, bir fikir adamının bir sistem halinde vücuda getirdiği bir teorinin hatırı için olmamıştır.'* (Etem 2007: 28) Fikir adamları her şey olup bittikten sonra manzaraya objektif tutan fotoğrafçılardır. Filozoflardan sıklıkla bahsedilen Fransız ihtilalinde bile, hayat teoriye hâkim olmuştur. Avrupa demokrasisinin gerisindeki *hayat* ise şöyle tasvir edilir:

"Ortaçağ şatosunun içinde çalışan, zamanında harp yapan fakat barış günlerinde bir zanaatla meşgul olan ve nüfusun gittikçe artmasından dolayı mallarını burjuva yakınında kurulan pazarlarda satan şovalye hizmetçileri kuvvetlenmeden, mesela şehirler şatodan ayrılıp bağımsızlık kazanmadan, burjuva iktisadiyatı derebeyinin çözülüşüne sebep olmadan demokrasi hareketlerine tesadif edilemez." (Etem 2007: 28)

Bu vadiye başka bir cümle de şudur: *"Rus ihtilalinde, faşist hareketlerinde fikrin haricinde kitlelerin rolü yok mudur?"* (Etem 2007: 29)

Buna göre, fikir kitlelerin haricinde 'gökyüzünde yalnız gezen yıldızlar' olmaktadır; Lenin sadece barikatlarda boy göstermekte, devrimci risaleler kaleme almamaktadır. Modernist Etem'in, modern kamunun henüz kendisine yol ve anlam haritası çizememiş kentlerin karmaşık nüfusu etrafında oluştuğunu ve onların kitap, dergi, bildiri kısaca fikir talepkarlığını görememesi ilginçtir.

Osmanlıya Dair Hikâyât

Bu tarih düşkünlüğü ve aforizma merakından sonra, Sadri Etem iki soru daha sorar: *'1. Türk inkılabının doğduğu ortam nasıldı? 2. Türk inkılabının istikameti ve*

¹⁴ Oysa Sadri Etem daha bir yıl önce, daha önce bahsedilen 'Tek Fikirde Beş Adam' başlıklı makalesinde *'Tabiat gibi cemiyette muayyeniyete tâbidir. Ve bu muayyeniyetin temel taşı iktisat hâdiseleri teşkil eder.'* Demektedir. Bkz. Tekeli, İlkin, age, s. 178.

mahiyeti ne oldu? (Etem 2007: 29) Bu sorulara verdiği cevaplardan itibaren bir sistem dâhilinde yazan Sadri Etem sahne alır. Evet, Türkiye'de bir asalet sınıfı yoktur, ancak onun yokluğu Türkiye'de demokrasinin varlığını gerektirmez. Zira *'Osmanlı imparatorluğu, bir defa bütün teokratik devletler gibi dini müesseselere sahip idi dünya işlerini abret namına yönetmekte idi.'* Teokratik Osmanlı imparatorluğunun felsefesi skolastik, iktisadî gasp temelli fetih, estetiği Arap ve Acemdir; ahlakî ise Allah korkusuna dayanmaktadır. İmparatorluk teokratik çerçevede içinde, üretici olmayan ve *'cemiyeti kendi arzularına göre kullanan şu üç sehpa'ya dayanıyordu: A-Saray B-Medrese C-Yeniçeri, Medrese düşünür, saray emreder, yeniçeri icra ederdi.'* (Etem 2007: 32)

Etem'in tarihsel-sosyoloji zaviyesinden geliştirdiği Osmanlı analizi 'üç sehpa'nın her birine odaklanır. Osmanlı Sarayı ve onun efendisi Sultan, ne site devrinin ve ne de feodalitenin yetkileri sınırlı hükümdarı gibidir. Osmanlı sultanları bir müddet sonra, kendilerine rakip olabilecek irsi asalet odaklarını dağıtmıştır. O yüzden sultanın kudretine karşı koyacak kimse yoktur. Osmanlı sultanı, bu açıdan Abbasi halifesine ve Roma imparatoruna benzemektedir:

'Site devrinden ve feodalitenin denetiminden kurtulan Osmanlı hakanı, yeryüzünde Allah'ın gölgesi ve onun namına hareket eden mukaddes bir varlık halini almıştı. ..Roma'nın emperyum hakkını kendisinde toplayan hükümdar da aynı şekilde dini kutsiyete sahip Pontifex Maximus (rubani hükümdar) sayılır, öldükten sonra Divus(ülâh) ünvanını alırdı.' (Etem 2007: 33) Etem'in Osmanlı hükümdarı, zıllulah-ı fı'l-arz, birinci kadı, başkomutan hülâsa her şeydir. İmparatorların komutanlığı ile milli orduların başkomutanı arasındaki farkı vurguladığı satırlarda Etem maddeci değil Kemalist bir hatıptir:

'İmparator, istila ordusunun başkomutanı idi; fakat buna, milli orduların başında bulunan ülkü kumandanlarına benzetilmemesi için baş elebaşı demek daha doğrudur. Çünkü o milli ülkeye göre değil, kendi malikânesi saydığı memleketi ve insanları istediği gibi kullanırdı.' (Etem 2007: 34)

Etem, Saray bahsinde Spencer'e atıfta bulunarak sanayileşmiş, büyük çaplı üretim devrine girmiş toplumlarda imparatora yer olmadığını söyler; *'İmparator, mesela Spencer'in sanayileşmiş saydığı cemiyetlerde yer tutamıyor. Çünkü büyük sanayi ile üretim devrine giren bir cemiyette imparator bir ur, bir hastalıktır.(..)işbölümünün verdiği olumlu netice üretimi belli şekilde tanzim etmiştir, orada artık talihlerini maceralarda arayan akıncılar yer bulamaz.'* (Etem 2007: 33-34) Modernliği, çoğulcu değil determinizmin içinden okuyan bu edebiyat, büyük çaplı üretim ve işbölümünün ilk örneği İngiltere'yi ve onun kralını görmezden gelmektedir. Ayrıca modernliğin akıncıları şüphesiz ki vardır; modern çağın gezginleri olan flanörler, tüccar gemiciler, devrimci mülteciler, Conrad, Forster ve Orwell'in sömürge memurları. Etem kitap boyunca modernizme olan imanını sürdürür, fakat onun modern'i mekaniktir, serüveni dışlar.

Netice olarak bu ilk analizinde yazar, feodal aşama dışında ve ona zıt bir Osmanlı resmi çizerken anti-marksist; teokratik ve mutlak hükümdar merkezli anlatisıyla oryantalist; site devri- feodalite-büyük sanayi toplumu şemasıyla tarihi-maddeci; milli ülkü gibi kelimeler telaffuz ederken de milliyetçidir.

‘İcracı güç’ olarak Yeniçeriler başlığında ise sipahilere daha fazla yer ayrılır. Üç sehpanın ortak özelliği üretim dışı olmalarıdır. Ancak sipahiler farklıdır; onlar sadece askeri değil bilhassa iktisadi bir zümreydiler; tımar ve zeamet, tebaa ve reayayı devlete bağlardı. Tımar sahipleri feodal bir sınıf oluşturmazlar, Sadri bey buna rağmen Osmanlı ‘serf’ini keşfeder!:

‘Gerçi tımar ve zeamet sahipleri başlı başına bir feodalite vücuda getirmiş değillerdi. Merkezî bir emri ile sancak beyi değiştirilir, has ve tımar elinden alınabilirdi. Bu suretle toprağa dayalı bir feodalite oluşmamakla beraber, tebaa ve reaya bu efendilerin serfleri idi.’ (Etem 2007: 35)

Etem ‘feodal’siz serf kavramını icat ettikten sonra, Yeniçeriler bahsini kısa tutar ve fakat medrese bahsi uzundur; çünkü onun ‘teokratik Osmanlı devleti’ nitelenmesi maddeci ve oryantalist yazar için daha münbit bir alan açar: *‘İmparatorsuz dinler olduğu halde, dinsiz, dini desteksiz bir imparatorluğa tesadüf edilmemiştir. ..Osmanlı imparatorları dini sultaya büründükten sonradır ki daha çok zorbalık gösterdiler. Fatih’e kadar, bilhassa henüz site devrinin özellikleri sultanlarda günden güne kaybolmakla beraber, bir iz halinde devam ediyordu.(...)Osmanlı imparatorları sitenin son âdetlerine de tekemeyi attıktan sonra, medrese din namına cihat eden Osmanlı imparatorunun sevimli bir yardımcısı oldu(...)Cihat devam ettiği müddetçe teokrasinin dayanağı olan korku felsefesi hayata uygun düşecek, herkes medresenin teokratik mantığına uyacak ve daima abrete çevrilmiş bir zıhniyetle sultanın ve ulemanın eteğine yapışacak ve bunun neticesi olarak da bu iki zümre başkalarının kanları ve vücutları üstünde geçinip gideceklerdi.(...)medrese) insanları madde önünde düşünmek yerine, ilahi sözlerin yorumuna sevk etti; insanla tabiatüstü arasındaki uçurumun züht ve takva ile doldurulabileceğini ileri sürdü.. İdeolojisi korku olan imparatorluk, tebaayı, reayayı ve komşularını soyarak yaşadı. Fakat bir gün geldi ki, artık harp edecek bir halde değildi... Harap olan devletin vaziyeti önünde kendini kurtarmak isteyen sarayın başvurduğu çarelerden biri de, saraya hizmet eder bir hale konmak istenen demokrasidir. Osmanlı imparatorluğunda cabil ve dalkavukça bir zeka ile ortaya çıkarılmak istenen Tanzimat bunun ilk eseridir.’* (Etem 2007: 36-37)

Etem’in 40 ambarı hatırlatan aforizma-yoğun tezleri, vecizeleri çıkartılırsa birkaç başlıkta toplanabilir:

1- Din, konjoktürel ve görelidir: Konjoktürelidir çünkü ortaçağlara, ‘insanla tabiatüstü arasındaki uçurumun züht ve takva ile’ doldurulduğu, pozitif ilimlerin, Descartes’in doğmadığı, maddenin kaale alınmadığı bir zamana özgüdür. Bu görüş açıkça evrimci-ilerlemeci bir öz taşımak itibarıyla sosyalizmle Aydınlanma’nın bulunduğu yere işaret eder ve modern zamanlarda dine yer bırakmaz.

2-Evrimci-ilerlemeci bakış, dini, din gibi konjonktürel olan monarşinin emrine tahsis eder. Din böylelikle sadece eski zamanlarda meşruiyet aracı olarak kullanılan bir ekipman mesabesine düşer.

Diğer yandan tarihi maddeci Etem, tarihi maddeci evrim cetvelinde Osmanlıya site (devleti) kompartmanında yer ayırır. Fatih'ten sonra Osmanlı treninin varacağı istasyon ise belirsizdir.

Tanzimat' a Dair Fikriyat

Kitabın en uzun bölümü olan '*Tanzimat Devri Bugünkü İnkılâbın Temeli Değildir*' de, o ana değin 'edebiyat-fikriyat' arasında salınan Etem'in söylemi, fikriyat-yoğun bir vadide seyrederek, bir sisteme kavuşur, tezler üretir. Bu kez mesele, sistemsizlik değil sistemin kendi içindeki çelişkilerdir. Söz gelimi en parlak analizlerin yer aldığı sayfaların üstündeki '*Tanzimat Devri Bugünkü İnkılâbın Temeli Değildir*' başlığı niçin atılmıştır? Türk inkılâbının kökenini Tanzimat'ta değil Bilge Kağan çağında mı aramak gerekir, yoksa Türk inkılâbı temelsiz veya temeli kendinden mi menkuldür? Bu soruların tarihte de, madde de karşılığı yoktur. Sadri Etem'deki karşılığı ise Osmanlıdan Cumhuriyete 'kötü' şeyler kaldığıdır. Ancak onun kötülükler listesi ciddi fikir ve bilgi barındırmaktadır.

'Tanzimat ve meşrutiyet liberal demokrasi hareketi olmadığı gibi, inkılâbımız da liberal demokrat değildir' (Eğer öyleyse ortak bir 'temel'var demektir). Sadri beyin bu ilk tezi şu alt tezlerle desteklenir: Batı'da kralın etrafında toplanmış ve iş hayatını kontrol eden burjuvalar, 18. Asır pozitif felsefesi, kibar çevrelere bile nüfuz etmiş Montesquieu, Voltaire, Rousseau'nun teorileri vardır, Osmanlı'da ise bunların hiç biri yoktur. Bu varlıklar-yokluklar içinde Tanzimat tabiidir ki Türkiye burjuvalarına hayat hakkı verecek değildir, dolayısıyla o orta çağa özgü bir saltanatın son eseri, çürüyen imparatorluğun. Ömrünü uzatmak için bulduğu bir çareydi. O devlet, batılı burjuva devletlerle anlaşır, onlara menfaat temin ederek yeni gelir-borç- sağlamak için Gülhane hattını ilan etmişti. '*imparatorluğun paraya ihtiyacı vardı. Para Avrupa'nın demokrat-liberal burjuvalarında vardı.*' Batılı burjuvalar borç vermek için güvenli bir hukuk, kontrolleri altında bir hükümete ihtiyaç duydular. Ülkeyi sömürdüler, imparatorluğun Türk olmayan unsurlarının burjuvalaştırarak Yunanistan, Sırbistan, Romanya gibi milli devletler vücuda getirdiler. Kısaca Tanzimat bu ilk teze göre Batı'dan borç almak için girişilmiş bir son hamledir. (Etem 2007: 41-42)

Tanzimat diğer yandan tebaa ve reaya arasındaki farkları kaldırarak *sözde* bir eşitlik sağlamak, muhtelif milletlerden bir *sumi bir* Osmanlı alaşımı, milleti yapmak istemişti. Oysa başka başka seyirleri olan milletler niçin kendi milliyetlerini inkâr ederek başka bir saray kendilerini kullansın diye başka bir etiket altında birleşsinler ki? *Tanzimatçıların aradığı Osmanlı milleti, şekillenemeden öldü'* Neticede Tanzimat reayaya hürriyet veren eşitlikçiliği somut olarak yabancı himayesinde, yabancılardan oluşan ve çağdaş iktisat kudretini elinde bulunduran

bir burjuva tabakası oluşturdu. Tanzimat'ın büyük günahları anlatısının yanında Etem, teleolojiden uzak, gölgelenmiş de olsa daha makul yorumlara da imza atar. Tanzimat mutlakiyet idaresi yerine muhtelif fermanlarla çağdaş bir kanun devleti öngörmüş ve bunu da nispeten başarmıştı: *'Tanzimat fermanlarıyla, devlet teşkilatı eski Doğu tarzından çıkıyor, çağdaş devlet tarzına giriyordu.. Nezaretlerin kurulması ve nazırların sorumluluğuna doğru adımlar icra kuvvetini bir tür düzene sokmuş oluyordu,,Şura-yı Devlet'in teşkili de bu bakımdan hükümetin yetkisini sınırlayan bir tür hareketti...İdari, siyasi, askeri, adli vazifelerin ayrışması ve devletin siyasi ve idari meselelerinin Meclis-i vükelaya verilmesi devletin şeklini değiştiren özelliklerden idi. Gelirlerin devlet hazinesine aktarılması, devletle halk arasındaki aracı zümrenin ortadan kalkması da çağdaş devletin vasıflarından birini verir. Tanzimat fermanlarına göre ordu da Avrupalı düzene girdi...1839 Ferman'ına göre Türkiye'deki servaj usulü de ortadan kalkıyordu...'*(Etem 1933: 44 vd)

1933 tarihli bu satırlar, bir yönüyle, bugün bile ciddi bir Tanzimat analizi içinde yer alabilecek, bir tebliğ olarak sunulduğunda itiraz görmeyecek satırlardır. Fakat ilginç olan, bu analizleri kaleme alan kişiyle, Tanzimat ile Türk inkılabı arasında bir kopuş gören kişinin aynı kişi olmasıdır. Sanki Marx'ın Komünist Manifesto'daki burjuvazinin hem övgü ve hem yerginin odağını oluşturmasına benzer bir paradoks vardır. Sadri Etem'in çelişkisi, tekil kemalizmi tarihi maddecilikten milliyetçiliğe uzanan çoğul ideolojilerle doldurma çabasıdır; onun yarattığı gerilim ve uyumsuzluklardır. O Kemalist sıfatıyla Türk inkılabının istisnailiğine, kendi tarihini kendisinin yazdığına vurgu yapmalıdır. Nitekim hem Kemalizm ve hem de tarihi maddecilik kötülükten iyiliğe; hurafeden bilime, geçimlik köy ekonomisinden kitlevi sanayi üretimine, monarşiden cumhuriyete, teokratik devletten asri devlete kısaca *kötü* orta çağlardan *iyi* modern zamanlara doğru ilerlemeci bir ethosu ortaklaşa paylaşmaktadırlar. Ancak Sadri Etem Tanzimat'ı yorumlamakla baş başa kalınca, Kemalist ve (maddeci) modernist kimlikleri çatışmaya girebilmektedir. Tanzimat modern devlete, demokrasiye kapı açmıştır, lakin Ferman'da 150 yıldır şeriata riayet edilmediğinden bahsedilmesi *'..bir nevi müftülük ve teokratik mantığın en kuvvetli belirtisidir.'* Tanzimat tebaaya hürriyet vermiştir, ancak, *'Türkiye'nin çağdaş iktisat kudreti tamamen yabancıların eline geçmiştir'* Tanzimat çağdaş idareyi yerleştirmek için iki anayasa, birçok kanun ve nizam çıkarmıştır, fakat *'Bu kanunların birçoğu Türklerin aleyhine işlemiş, onları sefaletten sefalete sürüklemiştir.'* Tanzimat padişah ve nazırların yetkilerini kanunla sınırlamıştır, ne var ki *'bu müsaadeler balkın hareketleriyle değil, yabancı elçilerin notalarıyla elde ediliyordu. Sınıfsal mahiyete hâiz değildi.'* Tanzimat Müslim ve gayri Müslim ayrımını kaldırarak serfliğe nihayet verdi, lakin *'bu defa başıboş kalan serfler yabancı bankalarının, tefeci yabancıların eline düştü.'* Tanzimat düalizmi/ikiliği, ikiden fazla fikir taşımaktan beis duymayan Sadri Etem'in eleştirisine uğrar: *'Tanzimat mektebi bir taraftan gayet ileri hamleleri, demokrasinin ilim anlayışını kısmen benimsemekle beraber, medreseleri ve cemaat mekteplerini ortada bırakmakla memleket kültüründe bir yeni uçurum daba*

açıyordu.' Tanzimat eşitliği ve beraberinde bir Osmanlı milleti yaratmayı öngörmüştü; oysa Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında teokrasinin egemenliğinin sürüyordu. Bu proje ancak *' memlekette o zaman memlekette geniş ve yoğun ileri teknikli üretim habası olsaydı, bu unsurlar arasında bir kaynaşma vücuda getirmek, Amerika'da olduğu gibi mümkün olurdu. Hâlbuki Tanzimat ilan olduğu zaman iş ve üretim habasında Hıristiyanları Türk tabakaya bağlayacak hiçbir hareket yoktu.*' Tanzimat imparatorluğu kurtaracak acı bir reçeteydi ve onu heyecanla sahiplenecek bir burjuva sınıfına sahip değildi : *'..Türkiye'de, Tanzimat hareketini hararetle karşılayacak bir burjuva şekillenmesi mevcut değildi. Bu sınıfın mevcut olmamasındandır ki, oportünist politikacıların elinde, devlet çelişkiden çelişkiye düşmüştür.*' Etem'in burjuvazi yokluğuyla politik zayıflığı örtüştürmesi, içerdiği oryantalizm bir yana esasen, siyasal olanı sosyolojik olanla açıklamak, buradan bir iç tenkit geliştirmektir. Tanzimat basını bahsinde, Namık Kemal ve Şinasi ülkücü adamlardır, dendiikten sonra bu iç tenkit daha da geliştirilir; *'Tanzimat siyasetçilerinde olduğu gibi, Tanzimat basınının da en belirgin karakteri akışkan ve döneke rubla hareket etmektir. Okuyucuları memurlardan ibaret gazetelerde bir memur karakteri görmek kadar mantıklı bir şey olamaz. Memur nasıl kuvvete boyun eğen insan ise, bu zümrenin basını da aynı suretle kuvvetin esiri olacaktır.*' (Etem 2007: 44-65)

Sadri Etem'in Kemalist havuzunda maddeciliğin yanında bir diğer ideoloji, anlaşılacağı üzere, Türkçülüktür. Bu milliyetçilik ilkin onun Tanzimat eleştirisinin payandalarından birini oluşturur. Tanzimat, Osmanlıcılığı farklı milliyetlerden yapay bir millet yaratmak istediği için, anakronik ve hatta tehlikeli bulunur. Benzer tezlerin ilk sözcüleri arasında Ömer Seyfettin yer almaktaydı ve Etem böylelikle İkinci Meşrutiyetini Türkçüleri arasına katılır. Tehlike imparatorluğun Türk unsuru içindir. Ona göre, 1908, 263 üyesinden sadece 119 u Türk olan, Meclis-i Mebusan'ı gayri Müslimlerin ayrılıkçı emellerine hizmet etmiş ve hatta *'..Türklüğe kaştı siyasi hareketler için bir mektep vazifesi görmüştür.*' Osmanlıcılık, *ittihad-ı anasır*cılık o kadar temelsizdi ki sadece Hıristiyanlar değil Müslüman Arnavutlar ve Araplar da zamanla imparatorlukla kaderlerini ayırdılar: *'İslam camiası heyulası Suriye'de Arap, Çanakkale'de Hintli Müslüman neferinin palası altında can verdi.*' (Etem 2007: 64)

'Etem milliyetçilik bahsinde yegâne fikir adamı, üstad ve âlim dediği Ziya Gökalp'e ayrı ve müstesna bir değer verir. Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak ilkeleri etrafında *'çağdaş bir İslam devleti'* öngörmekteydi. Gökalp ve devrin ileri gelenleri, demokrat liberal devletlerin milli burjuvazi gerektirdiğinin farkına varmışlar ve bu amaçla şirketler kurmuşlardı. Mektebin yanı sıra medreselerin pozitif ilimlerle takviye edilerek ıslahı da *'çağdaş İslam devleti'* nin bir diğer ayağını oluşturacaktı. Fakat Gökalp'in üç başlı teorisi milli devlete sevimli gelmemiştir. Çünkü bu Tanzimat kokmaktadır, *'..milli devleti imparatorluk devrinde kurulan teorilerle anlamak mümkün değildir...Milli devlet bir anda, durup dururken, maddede ve ruhta tasfiye yapmadan kurulamazdı...Milli devletini ileriyeye doğru ilk hareketi,..ortaçağa özgü kavramlara can veren müesseseleri ortadan kaldırmak*

oldu. Bu suretle meşbur teorinin bir kulpu koştı... Avrupalıyım sözü pek kaba, hantal bir şekilde yorumlanıyordu.. Artık Avrupalılaşmak ile milliyetçilik arasında fark kalmamıştır. abç'(Etem 2007: 64, 66)

Sadri Etem'in makbul Gökalp'i sadece Türk ve Muasır olan Gökalp'tir. İslamcı Gökalp ise, sadece ortaçağa özgü olanı, teokrasiyi ihya etmek istemiştir. Etem bey'in Gökalp değerlendirmesi açıkça reel-politikçidir.

Türk İnkılâbının Karakterleri için Tanzimat, kronoloji itibarıyla 1839 başlayıp 1876 veya 1908 de bitmez; Cumhuriyet öncesi tüm ıslahatları içerir. Etem bu sahifelerde edebiyatı, süslü ve tumturaklı ifadeleri terk eder; bir akademik söylemin içinde ciddiyetle konuşur. Fakat Etem'in akademisinde esas özne 'burjuvazi'dir; varlığıyla Avrupa'yı ilerleten, yokluğuyla Osmanlıyı geriletan burjuvalar.. Bu, epistemolojik olarak 'karşılaştırmalı-eksik arama' yöntemidir. Diğer yandan o burjuvazi ile sadece sanayileşme, istihsal gibi 'alt yapı' unsurlarını kast etmez, burjuva milli devleti kurar, laboratuarda çalışıp, ortaçağ karanlığını yırtarak pozitif bilimlerin temelini atar, liberal demokrasiyi kurar. Onun burjuvazi tahayyülü, demokrasi vaat etmeyen sanayileşmenin başka türlü kurumlaştığı Almanya, Rusya ve Japonya gibi örneklerle yüz vermez. İlginç olan burjuvazi ile liberal-demokrasi arasında organik bağlar kuran Etem'in, ne burjuvaziye ve ne de liberal demokrasiye prim veren Türk Tek Partisinin ideologlarından olmasıdır. Diğer yandan 'ileri ve fakat kusurlu' Tanzimat eleştirisi bağlam-bağımlı değil, anakroniktir; bu kusurlar ancak Türk İnkılâbı kusursuz olduğu ölçüde *kusur* oluşturmaktadır. Keza Tanzimat kusursuz olsa Türk inkılâbının tashih edeceği bir kusur kalmayacak ve dolayısıyla Türkiye Cumhuriyetine gerek kalmayacaktı.

Etem, Türk İnkılabı'nı esasen geçmişin fenalıklarından kusursuz bir cemiyete geçiş üzerinden meşrulaştırılıp rasyonelleştirir. Fenalıklardan kusursuzluğa uzanan güzergâh, aslında Türkiye'nin Orta çağlardan modern zamanlara uzanan güzergâhtır. Türk İnkılabı modernlik imtihanıdır. Etem'in üst söylemi modernizm'dir; maddecilik, milliyetçilik o söylemin alt katmanlarını oluşturur. Tasfiye edilen 'Mazi Eserleri' katoloğunda ayrı başlıklar halinde verdiği, *Feodal Teşkilatın İflası, Mahalli Vatancılık, Memleket Birliği Bakımından Demiryolu* başlıkları hem onun modernizminin açılımları, hem içerdiği entelektüel kalite açısından önemlidir.

Türkiye'nin Feodal Şark'ı

Etem için bu defaki 'Feodal Teşkilat', coğrafi alan olarak Fırat'ın sağ sahilinden başlayan ve ilkin imparatorluğun İdris-i Bitlisi'ye hâkimiyet bahşeden fermanıyla tasdik olunan Türkiye'nin şarkında el'an süren ortaçağ düzenidir. Şarkın feodalleri egemenliklerini iktisadi üstünlüklerinden ve 'üretim tarz'ından edinirler: *'Dağlık arazi, servetin yalnız beylerin elinde toplanması, çağdaş üretim tarzlarından uzak yaşayış feodalın haklarını, kudretini temin eden esaslı bir unsur olmuştu. Birbirleriyle yol bağlantısından yoksun, yüksek dağlarla çevrilmiş sahalarda büyük şehirler*

oluşmamıştır. Buna karşılık üretim tarzı feodal bir tarzda kalmaya mahkûm olmuştur.' (Etem 2007: 79) Köylü, feodal bey için tarladaki ağaç, saman, hayvan gibi bir şeydir, onlar gibi alınıp satılabilir. Üretim yapısının ilkeliği, köylüler için feodalizm dışında açık kapı bırakmaz; ya şehre inip hamallık yapacaktır, ya dağa çıkıp eşkiyalık.. Şark feodalitesi ayrıca dini de bir çeşit feodalleştirmiştir: '*...Dicle ile Fırat ve Ağrı arasında serpilmiş olan nice tarikat, mezhep vardır ki, hepsi birer feodal dinin yozlaşmış unsurlarını taşır..Mesela ilah bir defa insan şeklindedir...Mesela Şeyh Şemsaddin yüzü örtülü bir ilah idi.*' (Etem 2007:80)

Şarkın feodal beyleri, imparatorluğun çağdaşlaşmasına öfkelenmişler, isyan etmişler, fakat padişahın rütbe alıp komutanlık yaparak, mülki memuriyetlerde bulunarak mevkilerini sağlamlaştırmanın yolunu bulmuşlardı.. Oysa yeni devlet, gelişmek için feodalizmi kökünden yıkmak zorundaydı; '*..Cumhuriyet eşit olmayanlar hukukuna dayanan vasallar ve süzverenlerden meydana gelen bir topluluğa yaşamak hakkı veremezdi.*' (Etem 2007: 81)

Bu satırlar, Türkiye'nin doğu gerçekliğinin aydınlanmış sol bir dile tercümesini, iki farklı siyasal oluşumun; imparatorluk Türkiye'sinin patrimonyal-hikmet-i hükümetçi *müsamaha'sı* ile modern Türkiye devletinin kuşatıcı rasyosunu içermekte ve lakin Halk Fırkasının eşraf partisi olma halini kaale almamaktadır.

Memleketçilik

Sadri Etem *Mahalli Vatandaşlık*' bahsinde artık vasıflı bir siyaset sosyologudur; burada, 'millet' yerellikler üstü entegrasyon süreçleriyle tanımlanır, millilik mahalli olanın zıddıdır, üst kimlik tedarikçisi, her yerde hazır ve nazır olması gereken milli kültür'dür, milli kültür sanayi üretiminin feodal ilişkileri tasfiye etmesiyle sağlanır. Bu genel özet, Etem'in kitap boyunca sergilediği ideolojik kodlarla uyumludur. Fakat ilginçlik ayrıntılardadır.

Etem'in 'mahalli vatan', 'büyük vatan ile doğum yeri arasında orta bir saha'da yer alır, somut karşılıklı vilayetçiliktir. İzmir'den Erzurum'a doğru doğudan batıya, Sinop'tan Mersin'e doğru kuzeyden güneye doğru giden bir insan Türkiye'de kültür birliğinin henüz sağlanamadığını görecektir. Yazarın millici fikriyatının altında maddiyat yatar: Bir memlekette nüfus az ve o nüfusun birbirleriyle teması yoksa, dün Ortaçağ Avrupa'sında ve bugünün Türkiye'sinde olduğu gibi, karşımıza çıkacak manzara feodalizm/mahallilik olacaktır. İlkel el sanayi ilkel bir feodal hukuk doğuracaktır. '*Halk hâkimiyeti, millet devrine, millet devri makine sanayinin gelişmesine bağlıdır. Gelişme seyrinin temposu budur.*' (Etem 2007: 84) O halde modern gelişme, sağlam halk hâkimiyeti nüfus çokluğu ve o nüfusun sanayi merkezleri olan şehirler etrafında toplanmasıyla mümkün olabilir. Nüfusun seyrek ve köylerde dağınık olduğu yerlerde bu ikisinin esamisine rastlanmaz.

Harpler, yarattığı milli seferberlik ruhuyla bir birlik getirmiştir ancak yeni rejimin yeni bir fikirle tüm ülkeyi kuşatan bir birlik ağı kurması da gerekmektedir. Harplerin tikel çıkarlar üstünde ortak milliyetçi hissiyat yaratma kapasitesi, bugün siyasi teoride de vurgulanmaktadır. Etem'in 1933 de bunu görmesi dikkat çekicidir. Keza, Türk Milli Mücadelesi'nin başarısını, mahalli hislerin üstünde bir birlik oluşturulmasında görmesi de mühimdir: *'Sivas Kongresi, mahalli hislere tâbi olmayan bir dehanın nüfuzuyla, memleket birliği tehlikeye düşmüş olan Türk milletini kurtardı... Nitekim Anadolu'da, geniş çaplı merkezîyetin kuruluşu demek olan düzenli ordu zorlayıcı tedbirler alınarak teşkil edilebildi... İstiklal harbi sonunda bir merkezîyet oluşmuş, Türk milleti muhakkak bir dağılmadan kurtulmuştur.'* (Etem 2007: 83)

Ancak Etem'in, Birinci Meclis'teki İkinci Grup'a, mahalli hislerin tercümanı ve ırkçı nitelermeleri atfetmesini Kemalistliğine yormak gerekir.

Keza Takrir-i Sükûn kanunundan bâhisle 'Türkiye'de ahlaki, iktisadi kültür tamamıyla oluşmadığı için birliği, devlet kuvvetiyle tesis etmek bir zaruret halini almıştır. ' cümlesi de onundur. Takip eden paragraf onun cari devletçiliğinin altında latent sivil toplumculuğun güçlü ifadesidir:

'..Almanya'yu, Fransa'yu, İngiltere'yi misal almak kâfidir. Bir an için Almanya'dan, İngiltere'den, Fransa'dan devlet otoritesini kaldırmız, o zaman göreceğiniz manzara yoğun kuvvetli bir kültür sistemidir. Bir Millet manzarasıdır. Hatta İngiltere'de kültürün dallanması o şekli almıştı ki, devlet artık büyük bir yük haline girmiş, 'özyönetim' bunun ifadesi olmuştur. Kültür o kadar gelişmiş, o kadar şahsileşmiş ki bir İngiliz devlete lüzum kalmadan İngiliz milletinin bir örneğini teşkil edebilir.' (Etem 2007: 86)

Liberal İngiltere, devletçilik devletçi Sadri beyin sanki bilinçaltıdır. Ve gene sanki Türk devletçiliği İngiltere patentli bir sivil toplum yaratmak için vardır. Şu cümle bir itiraftır: *'Hâlbuki Türkiye'nin birliğini temin eden kültür birliğinden ziyade, devlet kudretidir.'* (Etem 2007: 86)

Yurdu Demir Ağlarla Örmek ve/ya Teknoloji Aşk

Sadri Etem'in Kemalist halkçılığı ve sol ilhamı, modern uygarlığın kirlenmediği 'soylu vahşi' peşinde koşmaz. Kalkınmacı, milli birlikçi ve teknikçidir. Hatta o, tekniği şürleştirir; toplumu makinalaştırmak ister. Genç Cumhuriyetin demiryolu siyasetini över, edebi yeteneklerini onun uğrunda seferber eder:

'Rayda bir tulsım var: Meçhulleri keşfediyor. Ray nereye uzanırsa, lokomotif nereye sesini işittirirse orada bir kıvılcıktanma oluyor. Sanki lokomotifin düdüğü çağdaş bir İsrâfîl borusudur. Anadolu yaylasında Ashabi Kehf mağarasında uykuya dalmış gibi medeniyete ve tekniğe gözlerini kapayarak uyuklayan tarlalar, köyler, kasabalar gerinerek ve silkinerek ayağa kalkıyor.' (Etem 2007: 90)

Ray iki türlü tulsım saçar; ilkin mahalli hisleri mağlup ederek, memleketin siyasi birliğini sağlar ve ikinci olarak memleketi ortaçağ iktisadiyatından kurtarır.

Türkiye'de, 736.762 kilometre karelik bir coğrafyada 6000 k.m.lik eski demiryolu şebekesi yetersizdir. Zaten bunların çoğu İstanbul merkezli ve iktisadi olmaktan ziyade siyasi ve askeri emellere hizmet ederdi. Etem Avrupa'da 10 bin kişiye düşen demiryolu uzunluğunu, 70 bin kilometrekarede yer alan hat uzunluğunu, Türk demiryolu şebekesiyle karşılaştırır. Sonuç Türkiye'nin aleyhinedir: 10 bin metrekarede 6 metre demiryolu. Bu şekilde mahalli vatancılık mağlup edilemeyecektir. Oysa ABD iç savaş sonrası birliğini bir ölçüde demiryollarına borçludur: '*Amerika Birleşik devletlerindeki birliğin gelişmesini büyük sanayi ve demiryollarının batı sahillerine doğru çeşitli kollardan yaptıkları akın ve memleketin muntazam bir yol şebekesine sahip olması ile mümkündür.*' (Etem 2007: 87)

Çelik, beton, fabrika, mühendis Türkiye haritasında daha önce ismine rastlanmayan yerler inşa etmektedir. Kırıkkale ve Yerköy bugün fabrika ve demiryolu sayesinde giderek Amerika'nın sanayi şehirlerine benzemektedir: '*Kırıkkale baca, beton, asfalt, teknik; tulum giymiş delikanlı ve mübendisten meydana gelen, yepyeni, örneğini Asya'da bulamayacağımız bir kasabadır. Bu kasaba sanıyorum ki 1943'ün en yoğun işçi ve teknik adamını toplayan büyük bir merkezî olacak. Kırıkkale, Amerika'nın Detroit'ine ne kadar benziyor.*' (Etem 2007: 91)

Etem için buhar ve elektrik kuvveti insanlık için bir milattır. Milattan önce, insanlar münasebetleri kıt, yolları uzun ve dar bir mahalli çember içinde sıkışmıştır. Buhar ve elektrikten önce bu tür bir hayat yaşayan insan, bir lokma ve bir hırkayı yeterli gören insandır: '*Bu insan, bugünün her saniye çeşitliliğin, her saniye yaratmanın hızını duyan insanı yanında geri denilen acayip bir mahlúktur.*' (Etem 2007: 89)

Hız, her saniye çeşitlik ve yaratıcılık; yazar muhtemelen modernliği bu teşbihlerle ilişkilendiren ilk kişidir ve modern hayatın bir mürididir.¹⁵ Öte yandan hem tarihî ve hem diyalektik maddeci Etem, kapitalist uygarlığı, katı olan her şeyi buharlaştırdığı, kutsal olan her şeyi kirlettiği için eleştirmez. Batı sanayi kapitalizmi, orta çağ manzaralı köylü Türkiye'yi sömürecektir. Türkiye sömürge olmak istemiyorsa devlet eliyle kendi sanayisini kurmalıdır.

Türk İnkılâbına Dair Esâsât

Kitabın son bölümü inkılabın umdelerine, 6 oka hasredilir. İnkılabın milliyetçiliği ne tarihe saplanıp kalır, ne de emperyalist gayeler güder. Onun milli vasfı, Tanzimat'tan önceki softa Osmanlı ile Tanzimat'tan sonraki züppe Osmanlı'nın dışındadır. (Etem 2007: 98)

Türk Halkçılığı Anayasa'da kuvvetler birliği ilkesine yer vermekle Avrupa'daki parlamenter rejimlerden daha ileriye gitmiştir: '*Çünkü liberal demokrasilerin dayandığı esas, ya kuvvetlerin dengesi yahut ayrılmasıdır.(...)Kuvvetlerin*

¹⁵ Modernliği hız ve hızın kontrolü, mühendislik, kent ve sokak etrafında analiz eden bir polemik için bkn. Paul Virilio, *Hız ve Politika*, çev. Meltem Cansever, Metis yay., İstanbul, 1998.

ayrılması esası zaten hükümdarla milleti uzlaştırmak, hükümdar etrafında liberal burjuvaziyi toplamak isteyen bir anlayıştan çıkıyordu. Türkiye’de hâkimiyeti paylaşacak mirasçılar yoktur. Hâkimiyetin sahibi halktır.’ (Etem 2007: 100) Oysa 1933 Türkiye’inde kuvvetler birliğinden, Meclis egemenliğinden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü Meclis, halk iradesiyle belirlenmediği gibi, aksine üzerinde egemenlik kurması beklenen yürütme tarafından tayin olunmaktadır.

Devletçilik, Sadri Etem’i heyecanlı bir polemikçiye, rakamlarla konuşan bir planlama uzmanına dönüştürür: *‘Devletçiyim!.. Devletçi olmak liberal sistemi kabul etmemek demektir.*’ Devamında liberalizmin tarihi anlatılır, bu anlatı liberalizmi, ilk sanayileşen ülke İngiltere’nin sömürgecilik tarihiyle özdeşleştirir. İngiliz liberalizmi İngiliz burjuvazisinin felsefesidir. Türkiye dokuz milyonu köylü, ikiyüz elli bini işçiden mürekkep 14 milyon nüfuslu, topraklarının ancak yüzde sekizini ekebilen, yıllık toplam geliri bir milyarı geçmeyen bir ülkedir. Bu nüfus sosyolojisi, özel girişime dayalı bir liberalizmi imkânsız kılar: *‘ Türkiye için liberalizmi bir deva gibi göstermek isteyenler, kendi sistemlerinin muvaffak olması için Türkiye burjuvasının, İngiltere’nin 18. Asırda gösterdiği üstünlüğü, bugünün çağdaş burjuvazilerine karşı gösterdiğini ispat edebilmelidirler. Yani Türkiye sanayinin rekabetten korkmayacağını ispat edebilmelidirler. Böyle bir davaya kediler bile güler.*’ (Etem 2007: 104)

Aslında tüm bu devletçi retoriğe rağmen Etem, İngiltere benzeri bir Türk burjuvazisi olsaydı, liberalizme itiraz etmeyecektir. Olmadığı yerde ise devlet eliyle bir milli kapitalizmi savunmaktadır. Nitekim Türk devletçiliğini sınırlandırır; o Sovyet devletçiliğine benzemez, der. Çünkü Sovyetler proleterya diktatörlüğünü kurmak için devlet kuvvetini kullanmaktadırlar. Alman devletçiliği ise, Nietzsche’nin üstün adam anlayışını hayata geçirmek için devlete dayanmaktadır. Kısaca Türkiye’de devletçilik, memleketin büyük fakat kısa zamanda kar getirmeyecek iktisadi işleri için, memleketin güçlü ecnebi sermayesi karşısında toptan proleterleşmemesi için ve sınıf mücadelelerine mani olmak için ilkeleştirilmiştir. (Etem 2007: 11-116)

Türk inkılabının bir diğer ilkesi laiklik felsefeci Sadri Etem’in evrimci-ilimci müktesebatıyla açıklanır. Laiklik milli hâkimiyetin esasıdır, işbölümünün bir neticesidir. İlkel bir cemiyette din, *‘.ilmin oluşmadığı yerde ilmin yerini, felsefenin oluşmadığı yerde felsefenin yerini, iktisadi müesseselerin iktisadi müessese olarak şekillenmediği yerde iktisadi müessesenin yerini.*’ kaplıyor. Oysa bugün hiçbir mühendis dua ile köprü kuramaz, hiçbir hekim hastasını ibadetle tedavi edemez. *‘Mutlaka, onun pozitif birtakım bilgilere, pozitif vasıtalarla ihtiyacı vardır. Fakat pozitif bilgiye sahip olan mühendisin dindar olup olmaması onun mühendislik işiyle alakadar değildir. O ayrı, öbürü ayrıdır. Devlet işi aynı şekilde maddi ve pozitif iştir.*’ (Etem 2007: 119,120)

Sadri Etem, Türk inkılabının esasları bahsinde Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın ismini hiç telaffuz etmez, demiryolu başlığı altında bir kez Başvekil İsmet Paşa

geçer, böylelikle inkılabı şahsileştirmez. İnkılabın kurumsal ifadesini Halk Fırkası'nda görür. Nitekim son sayfa Halk Fırka'sının niteliklerine ayrılır: O mürteci, muhafazakâr ve evrimci değildir, solunda, komünist, ihtilalci sendikalist ve mesleki-temsili partiler, sağında ise içerde mürteciler, meşrutiyetçiler dışarıda da faşizm ve Hitlerizm vardır. Halk Fırkası bütün bunlardan münezzeh radikal bir partidir. (Etem 2007:135-136)

Sonuç

Sadri Etem, 1933 yılında *Türk İnkılabının Karakterleri*'ni yazdığında kendisi 33, Türkiye Cumhuriyeti ise 10 yaşındadır. Kendi verdiği bilgiye göre, 14 milyon olan nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktadır. 1933 Türkiye sosyolojisi, onu, kendi tabiriyle-ortaçağ karanlığı içinde aydın yapmakla kalmaz, bir misyon yükler. Onun kaleminin maddecî, teknikçi, milliyetçi vasıfları misyonu anlaşılmağı analiz edilemez. O misyon Türkiye'yi kalkındırmaktır; köy yerini kente, ziraat yerini sanayiye, mütegalibe yerini burjuvaya, tarla yerini fabrikaya, medreseli softa ve Tanzimat züppesi yerini mühendise bıraktığında o misyon, o ütopya gerçek olacaktır. Modernlik, tarihin sonudur, son duraktaki aydınlıktır. Modernliğin alacakaranlığına ışık tutan Nietzsche, Weber ve Kafka gibi isimler onun kitabında, bu yüzden, hiç yer almazlar.

Bu bir yana, Tanzimat münevveri ve basını için geliştirdiği eleştirisi, neden kendi zamanı için geçerli olmasın? O, Tanzimat için 'memurlar devleti' tanımı getirmiş ve şu kritiği getirmişti: '*Okuyucuları memurlardan ibaret gazetelerde bir memur karakteri görmek kadar mantıkî bir şey olamaz. Memur nasıl kuvvete boyun eğen insan ise, bu zümrenin basını da aynı suretle kuvvetin esiri olacaktır.*' (Etem 2007: 56) Bu takdirde, üyeleri memurlardan oluşan bir parti ve devletin, memur karakteri arz etmesi, insanları kuvvete boyun eğmeğe mecbur bırakması gerekmez mi? Velez ki o parti Cumhuriyet Halk Fırkası adını taşıсын...

Kaynaklar

- ALANGU Tahir (1968) *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman, Antoloji*, Cilt 1, İstanbul.
- ALİ RIZA Seyfî (1933) *Gazi ve İnkılâp*, Sinan Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul.
- ERTAN Temuçin Faik (1994) *Kadro'cular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara.
- KARAY Refik Halid (1939) *Delî*, Semih Lütfî Kitabevi, İstanbul.
- KAYNAR Hakan (2012) *Projesiz Modernlik: Cumhuriyet İstanbul'unda Gündelik Fragmanlar*, Pera yay., İstanbul.
- NECATİGİL Behçet (1960) *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık yay., İstanbul.
- ERTEM Sadri Etem (2007) *Türk İnkılabının Karakterleri*, Kaynak yay., İstanbul.
- SERTEL Sabiha (1966) *Roman Gibi*, Ant yay., İstanbul.

- TANSU Samih Nafiz (1960) *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, (anlatan Galip Vardar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- TEKELİ İlhan; İLKİN Selim (2003) *Bir Cumhuriyet Öyküsü, Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul.
- TEVETOĞLU Fethi (1967) *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910-1960*, İstanbul.
- TUNÇAY Mete (1981) *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Yurt yay., Ankara.
- VASFİ Rařit (1934) *İnkııapların Öğrettikleri*, Türkiye Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul.
- VIRILIO Paul (1998) *Hız ve Politika*, çev. Meltem Cansever, Metis yay., İstanbul.
- YALMAN Ahmet Emin (1970) *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1944*, Cilt 3, Rey yay., İstanbul.